Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

BOHUSLANDIA

Hembygdsskrifter

av

Fredrik Nycander



III

Bohusläns huvudstad

En krönika om Uddevalla

BOHUSLANDIA

Hembygdsskrifter

av

Fredrik Nycander

III

Bohusläns huvudstad

En krönika om Uddevalla

FÖRFATTARENS FÖRLAG
YNGLINGAGATAN 17, STOCKHOLM

Stockholm 1928
Kurt Lindberg, Boktryckeriaktiebolag.

Äldsta namnet är Odensvold. Ordet antyder högste asaguden. Och har därför trotts, att vid Bävcåns utlopp i Byfjorden i hedenhös blotats åt Allfader. Skog, åt Oden helgad, skulle susat kring blotstenen. Men var här offervall, drevs här förvisso ock köpenskap. Handel och religion ha i alla tider trivts gott ihop, göra så än i dag. När i medeltidskyrkan mässan sjungits, hölls utanför templet marknad. Därinne predikades till den jordbundna själen: Fly det timliga! Därute väcktes begäret efter det timliga. Så var förandligandet med ens förflyktigat! Det gällde skaffa sig allsköns ting till livets tarv. Guldet frestade nidska händer. Köpslagans oväsen vart råare låt än sångprästens hymntoner. Då nu köpslogs i samband med mässa, kallas marknad ännu »mässa». Heliga ordet vanhelgat, söndag vorden vardag!

Odensvold! Har korpguden själv i sin tidigare människogestalt dvalts här? Man kan gissa, att Sigge Fridulfsson, den sedan till övergud upphöjde folkhövdingen, på sitt tåg från danska öarna kommit till denna kust, därifrån han dragit mot östligare högbygd, varest han gärdade sitt tun, det frejdade Fornsigtuna. Ja, sentida lokalpatriotism vill veta, att Oden just i Uddevalla nejd hållit hov, aldrig haft säte i Uppsverige, att han och hans diar och disor stamma från västerbygden, därigenom Skandinaviens till anor främsta. Ett är visst: Uddevalla kallas »Korphålan». Namnet skulle, säger hembygdsfanatikern, komma av Hugin och Munin, viskande tidender

från världens hörn i sin herres öron. Men ingalunda behöver det häntyda på sagokorpar, utan verkliga sådana. I de branta berg, som omgiva Uddevalla, kan fordom ha funnits gott om korpar. Nu blir »ramnen» allt sällsyntare i dessa trakter. Men »korp» kallas, med anledning av stadens binamn, den däri borne. Vanfrejdande är ej att så heta, ty mer än en andens storpilt låg här i vagga.

Ett senare namn på Uddevalla läses i dess signet från vårt makt- och praktsekel: »Oddeval Bevens Insegel 1622». Odde är udde, val är vård. En bohuslänsk hävdaman, Gustaf Brusewitz, gör följande tolkning: »Vårdkasen på udden vid Bäve å». Han menar, att den stridsvarslande viten uppstenats på det mäktiga berg strax väster om åstaden, där i orostider ett fäste byggdes, Skansberget.

Nu resa vi det kvistiga spörsmålet: har Uddevalla alltid legat på samma plats, vid Bäveåns mynning? Sannolikt, säger Axel Emanuel Holmberg, vår frejdade historiefader — därom vittna djupt liggande gatrester, tomtningar, bjälklag, funna vid nybyggnad efter eldsvådor. De flesta hysa väl medmening, våga ej framkasta en motsaga. Men en forskare gör en ny åsikt gällande. Det ursprungliga samhället, menar han, låg på och invid Kasnabben ett stycke väster om Skansberget. Han låter urkunder tala, klänger sig särskilt fast vid Oslo-biskopen Jens Nilssøn, som på 1590-talet gjorde visitatsresor i Bohuslän. Stadsnäset hette enligt nämnde prelat »Lilla Oddevold». Här var staden »första gången stiftad», upplyser Guds farande tjänare. Troligt är att här funnits en vall, en befästning, skyddande lillstaden, vilken i 1500-talets början flyttades österom Skansberget till Bäveåns mule. Så tillkom Oddevold, det stora, egentliga. Och på nabben, udden utanför fjordfjället kvarlåg blott en kas, en hög, minnande om det första lilla Oddevold. Detta är nyteorien. Sov lugnt, fader Holmberg! Även om den är riktig, läsa vi med vördnad dina kunskapsmättade luntor.

Av äldre namnformer — de äro åtskilliga — blev Oddevold kändast. Klangfullast är den ock.

När staden anlades är ovisst, men dess tillblivelse ligger bakom 1491. Ty då erhöll den handfästning av konung Hans, som stadgade dess privilegier, hänvisande till sådana, tillförne av Norges konungar givna. Efter honom tronsattes hans son Kristian II. Bondekonung, kväste han stormännen, förlorade sina riken, sökte återvinna dem, drog från Oslo, som han underlagt sig, till Göta älv. Viken var vordet svenskt 1523. Kung Gösta mötte inkräktaren med en fullrustad här, slog honom. Den slagne vände kosan till Oddevold. Där satt han den 21 februari 1532. På löddrig springare ven en kurir från Oslo in i den tillfälliga kungsstaden, mälande, att höfvitsmannen på Akershus Mogens Gyldenstierne, vilken erhållit förstärkning, brutit stilleståndet, som skulle räckt till midfastotid. Kristians här, glesnad, utmattad av fruktlösa strider, utan kost och sold, misstänksam mot sin krigsherre, som matade med löften, ej med klippingar, tågade ut genom norrtull vidunderliga öden till mötes. Jag ser synen: den mörkskäggige, maktlystne, av olyckor förföljde, dock aldrig rådville kraftdrotten i spetsen för hungrande, frysande, knotande nordmän, tyska landsknektar. Ur Kristians ögon lyser en vild energi. Sin landvinning, den norska huvudstaden, skall han till sista blodet försvara! Vapenvilans brytare skall han straffa, så sant honom Gud hjälpe!

Denne härskare, en av världshistoriens intressantaste som karaktär, som ödesman, har av många mångtydigt skildrats. Även en Uddevallafödd diktare, Edvard Evers, har gestaltat honom i versdramat »Kristian den andre», tryckt 1881, spelat på Nya teatern i Stockholm, sedermera Svenska under Ludvig Josephsons ledning. Dramat är djupt och levande.

Viken gav kung Gösta fast otroligt besvär — ständiga tvister med Danmark, som gjorde anspråk därpå! Silverkammaren i Tre kronor, Eskils gemak, tarvade myntökning. För 1 200 fullviktiga rhenska gyllen

sålde kungen provinsen, tog hellre guld än land. Åter vart Oddevold danskt.

Nu tiga hävderna en stund om dess öden. Inga märkligare händelser tima.

Men så råkade svenska och danska kungarne en dag i dåligt humör, mest därför att de stulit riksvapnen från varandra. De röko ihop som stridstuppar. Nordiska sjuårskriget utbröt 1563. Kung Erik var en hetsig herre, befallde Per Brahe att med all makt lägga Bohuslän under svensk spira. Mäktade han ej tvinga folket att svära hans konung tro och huldskap, skulle han fara så gruvliga fram, att där varken skulle gala hund eller hane. Nu ansträngde sig herr Per allra hörsammast. Till varning för de tredske avbrände han Konungahälla. Då avlade många trohetseden. Så kom han till Oddevold med sina ryttarfanor och fänikor. Borgerskapet uppmanades giva sig. Men där svarades platt nej. Ingen trolös trohetsed! Mäkta snopen månde herr Per sett ut vid detta djärva trots. Dock torde han ha högaktat det, ty det förmäles ej att han slungat en enda fyrboll eller avskjutit ett enda hakeskott. Staden lämnades okvald. Den envetenhet, som är bohusläningarnes ärarv, firade denna gång seger. Men nästa år 1564 i juli båtade ingen envetenhet. Då brände Bengt Svenske på hög befallning staden vid Bäveån, troligen på grund av förut visad motvillighet. Värre tyckes dock ej denna brand varit än att samhället snart repade sig. Därtill hade det ock råd. Ty nu gick sillen rikligen till, stimmen förvandlades i guld, ej minst i Oddevold. Där, skrives det, rådde ett ogudaktigt svirrande. Vilket förutsätter, menar fader Holmberg, att vällovliga borgerskapet hade något »att russla med».

Sillfisket var sedan länge till ända. Ett nytt århundrade hade upprunnit. Den siste av kung Göstas benådade, men stridiga söner var gravlagd, hans son, den unge guldkonungen, satt i Sveriges högsäte. Riksfrid fick Gustaf II Adolf sällan njuta. Städse låg dansken svensken i luven. Och nu hade på danatronen

uppstigit en den dråpligaste drott, Kristian IV, i vilken all danernas kraft, slughet, tapperhet, vinningslystnad samlat sig. De bägge kungarne mätte sina krafter. Närmaste krigsorsak var Carl IX:s anläggning av det första Göteborg på Hisingsstranden. Slikt kunde ej den danske kungsörnen tåla. Han spände vingarne, han skulle jaga svensk småfågel, menade han. Men föga anade han, att han skulle bli så blodig, innan han fick bytet i klorna. Älvsborg kloade han, måste dock släppa det, ty svenskarne offrade sista örtugen för millionlösen av Kattegatts nyckel. Grymt härjade de våra i västerled. I Bohuslän utmärkte sig fältmarskalken Jesper Cruus. Det återuppbyggda Konungahälla eldade han upp. Därifrån gick hans skövlingståg norrut. Hiskligt kolade och askade han på landsbygden, den såg ut som ett svart svedjeland. Bestämt uppgives ej, att han avbränt Oddevold. Men visst är att hans marsch gick dit och vidare upp i Bohuslän. Sällsamt vore, om han ej brandskadat eller åtminstone brandskattat åstaden. Därtill var den ett alltför frestande rov. Ej för ro skull har detta eldlopp fått namn av Brännefejden. En het vinter, den i början av 1612!

Nu flytta vi till 1644. Då uppflammade ny strid, Hannibalsfejden, namnad efter Norges ståthållare Hannibal Sehested. Pampig karl, stampade fram en här, härjade vida på fastland och ö, vid älv och fjord, de svenske till förfång. Nu anlades Oddevolds skans, där lågo norrmännen till landvärn. Ett verk av lösa stenar, trä, jordvallar, ej stort, men med ypperligaste läge på hamnberget. Den moderne Hannibal höll vaktläger i staden. Där sämjades knekt och bonde, beredda på anfall. Norrmännen hade avbränt Vänersborg, en förlust, den svenskarne ej ville lämna ohämnad. De svarade med lika gärning, avbrände Oddevold. Deras anförare hette Olof Stake. Krönikan berättar helt kort denna händelse, likaså att staden, åter uppbyggd, erövrades av en annan Stake, Harald i namn. Detta skedde i början av 1658 under Krabbefejden, döpt

efter Ivar Krabbe, höfvitsman på Bohus. Oddevold stormades, yxorna gingo, palissaderna ramlade. In på gatorna myllrade angriparne. Fram rullade fältslangor, travade stridshästar, tyglade av harneskklädda ryttare, pikenerare och musketerare trängdes på kullerstenarne. Hurrarop ljödo. Ej blott staden, även skansen intogs. Harald Stake antände dock ingendera.

Han blev Bohusläns förste svenske guvernör efter Roskildefreden 26 febr. 1658. Provinsen lades till det land, dit den hörde. Oddevold vart svenskt såsom förr en gång.

Jätteförlusten i Roskildefreden harmade danahjärtat. Kristian V, ung, kamplysten, beslöt återtaga de förlorade landskapen. Av dessa var Bohuslän ej oviktigast, ansågs av ålder så gott som halva Norge. 1675 uppblossade Gyldenlövefejden, uppkallad efter Norges ståthållare Ulrik Fredrik Gyldenlöve, en dristig och anboren hjälte av kungligt sidoblod. Den norske Löve skulle ramma den svenske hunden. Han skulle lära sig att räcka vacker tass. Men det visade sig, att hunden var ett lejon — det släppte ej bytet, behåller det än. Dock erhöll det senläkta sår. Ej minst led det i Oddevold. Där hade rikskansleren Magnus Gabriel de la Gardie, västhärens högste befälhavare, sitt högkvarter. Nu var den 28 augusti 1677. Dagen förut hade överste Claes Breitholtz, som fåfängt sökt hålla passet vid Kvistrum, måst vika för fiendens övermakt till Bäveån. Vanmäktigt vredgades rikskansleren. Han höll krigsråd. Man resolverade reträtt. Truppstyrkan var liten, ungefär hälften så stor som den danska, därtill nyuppsatt, oövad. Disciplinen var dålig, särskilt voro dalkarlarne, som utgjorde halva hären, svårhanterliga. Sena till soldatjänst, menade de sig vara fria män, längtade så illa till Dalom, hotade gå hem till fält och lada — det var ju i skördeandan. Landshövding Duwall, deras anförare, måste handskas varligt med dem. Tvinga dem var ogörligt. Därför tycktes bäst att i god ordning draga sig tillbaka undan ett säkert nederlag. För-

siktighet var en dygd. Fienden var på väg från Kvistrum, kunde i dag vara här. Till Kobro — nu Kuröds bro — en kvarts mil öster om staden kunde man snart hinna. Väl däröver vore man räddad!

Alltså begynte reträtten — först de sjuka, så artilleriet och trossen, så infanteriet, sist ryttarne och dragonerna, täckande marschen. Ut genom östertull! På ett par höjder voro fältstycken och musketerare anbragta, i händelse av fiendens oförmodade ankomst. Då ropade förposterna, att han var i närheten! Knappt ville man tro det — till Kvistrum var ju två mil, hur hade han redan hunnit? Nu skallade trumpeterna, trummorna gingo. De la Gardie uppställde sin här i slagordning. Några skott växlades. Men detta anfall var blott en krigslist. Det upptäcktes att en större avdelning kringrände bergen för att avskära reträtten vid Kobro. Genast började svenskarne rusa dit. Rikskansleren ropade åt dem att stanna, likaså rikstygmästaren Per Sparre, överste Breitholtz, alla brave officerare. Omöjligt, ingen lydde dem. I vild flykt sprang folket mot bron. Snart följde de beridna efter. Regnet hällde ner, vätte fängkrutet, gevären tego. Norrmännen svängde och stucko med bajonett, värja och kolv. Där ramlade mången svensk, som bort bättre uppföra sig. Gyldenlöve själv var ej med, hans generaler ledde. Degenfelt tillropade de anfallna att giva sig. De kastade sina vapen, läto sig fångtagas. Lövenhjelm ilade fram med dragen värja, eggade sina bussar. I hamn och häl följde de svenskarne. Allt var en villervalla. Rågade trossvagnar rullade tungt i mullsörjan, hästhovar, skosulor klibbade fast i leran. Där skreks och svors, där tumlades och kröps. Värst var det vid bron, där vart en stridsknut. Där höggs, där stacks, knytnäven kom till heders. Baneblod rann utmed bropålarne. Trängseln var oerhörd, många föllo i vattnet...

Då! En enda man kände skammen, beslöt segra eller dö. Han befallde de sina att stå. Det var överstelöjtnant Zacharias Aminoff. Hans östgötar lydde,

hans sexmänningar stodo! De grepos av bärsärkaraseri. Förskräckta baxade de påträngande norrmännen. Bron rensades! Fienderna stodo snopna. Det svenska hjältemodet hade plötsligt utbrutit. Den svenska äran var räddad. Och nu hände något sällsamt. Dalkarlarne hade tredskats, ty de äro dröjare, tröga av blod. De äro elfte timmens folk. De komma sist, men räddande. Nu gingo fyra masar fram, yxor i händer. Dödsföraktande begynte de sönderhugga bron. Plankor öppnade sig, pålar vacklade. Rättnu brakade hela Kobro samman.

Ingen norrbagge kom över. I gott mak retirerades nedåt Göta älv. Men blodröd slingrade sig Bäveån mot Byfjorden. I virvlarne dansade liken, drogos ned i bottenhål och grytor, fastnade eller flöto upp igen, hemska vittnen om en av Bohusläns sorgligaste strider.

Danska och norska hävdatecknare ha frossat av dess utmålning. De kalla den en stor, berömlig seger, prestera åtskilligt skryt, överbjuda varandra i självsmickrande uppgifter om motståndarnes antal. Degenfelt räknar dem till 8 000, Friedenreich till 10 000, Allen och Faye till 11 000. Och så voro de på sin höjd 3 000 (de la Gardies uppgift före träffningen). Allen och Munch uppgiva sina landsmän till 3 000. Och så voro de 5 600 (undantagsvis riktig dansk siffra). Faye påstår, att svenskarne förlorade 1 000 man, de la Gardie fastslår 250. I vår förlust ingingo 9 kanoner, 9 fanor och standar. I segrarnes hävd blir detta 14 kanoner, 19 fanor och standar. På deras sida föllo summa en generaladjutant och 4 eller 5 dragoner — säga de själva!

Våra historieskrivare ha i allmänhet godtroget, med tyvärr vanlig svensk självunderskattning citerat överdriften. Någon enstaka har misstänksamt undersökt saken, lindrat sina landsmäns ofrivilliga vanrykte. Nils Axel Kullberg av Västgöta landskap i Uppsala klarlägger situationen i sin doktorsavhandling »Slaget vid Uddevalla år 1677» (tryckt 1851). Det lilla

arbetet på blott 15 sidor, en raritet, bär sanningens alla märken.

Magnus Gabriel de la Gardie har svårt klandrats för olyckan. Må man dock betänka, hur illavulet allt var! Personligen var han en tapper man, ej blott övad i hovmannased och andlig idrott, men ock i värjans bruk. Som fältherre utmärkte han sig i Carl X Gustafs ryska krig. Under Gyldenlövefejden drev han inkräktaren tillbaka både vid Göta älv och Ljungskile. Av sin förmåga som krigare braskade han aldrig. Tvärtom, han ansåg sig, åldrande, ej som rätte mannen mot Gyldenlöve. Ivrigt begärde han bli entledigad från sitt ansvarsfulla värv. Men Carl XI trodde blint på honom till följd av tidigare framgångar, nekade avsked. Först efter misslyckandet tilläts han efter förnyad ansökan att gå.

Hans efterträdare? De la Gardie hade talat till Per Sparres favör. Emellertid blev det ej denne, men en annan förtjänt man, vilken en tid ej minst genom avundsjuka rådsherrars inverkan på det unga majestätet var i onåd, men nu togs till nåder, riksamiralen Gustaf Otto Stenbock.

Grånad var han nu, fältherren, som med ära fejdat under Carl X Gustafs fana, giktbruten var han av långvarig krigstjänst. Skrotet, som träffat hans vänstra ben vid Leipzig 1639, då han i spetsen för sitt regemente störtade sig in i hetaste stridsvimlet och tog fiendens kanoner, besvärade honom, ett men för livet. Men upp på hästryggen tvang han sig. 1678 räddade han i nödens yttersta stund Bohus. Även nu ville han redligen slåss. Framför sitt livkompani, som han själv besoldade, red han i juli 1679 till Oddevold. Han slog läger på Kålgårdsberget inom stadsområdet. Men härifrån kunde ej verkningsfull beskjutning ske. Lägret flyttades då närmare, till Lövåsberget mittemot fästet tätt söder om hamnen, Sunningen nämnd. Där anlades ett batteri. Det tövade några dagar, innan artilleriet anlände. Stenbock lät gräva löpgravar fram till Skansbergets fot. En juli-

natt skymde, första skottet small. Bomb efter bomb tecknade sin båge över Sunningen. De glödande kulorna antände fästet, det brann som ett midsommarnattsbål. Tre hundra man voro däruppe, anförda av kapten Sven Schön. De släckte lågorna, men strax skickades nya fyrbollar, åter brann virket.

Gyldenlöve stod i norra Bohuslän. En kurir sprängde av med ond tidende, begärande bistånd. Gyldenlöve seglade söderut med en hjälpflotta. In i Sunningen gledo galejorna. Ståthållaren förkunnade sin ankomst med dansk lösen. De tre skotten ljödo som en efterlängtad musik i de belägrades öron. Väntrupperna landstego på en udde. Flux skickade Stenbock folk dit för att hindra dem, men förgäves. Hjälparne stodo med fot på mark. Allt brann skansen av envist slungade eldkulor. Approcherna fylldes av stridslystna. Nu stormade svenskarne. Då lät Schön kasta det brinnande timret utför branterna. Anstormarne kunde inte komma upp — men inte heller Gyldenlöves män.

Skymningen föll, beskjutningen fortfor, tolvpundingarne brakade löst, ekot rullade i fjällsidorna. Gyldenlöve stormade Lövåsberget, intog det. Stenbock drog sig tillbaka på fältet. Då varpades fiendens fartyg in under land, gåvo eld på svenskarne. Pang! En av Stenbocks krutvagnar sprang i luften. Virrvarr uppstod. Gyldenlöve passade på, gjorde ett anfall, men tillbakaslogs. Svenskarne lågo kvar. Men snart togo både kartov och mörsare. Gyldenlöve insmög nattetid förstärkning i skansen. De belägrade fingo livsmedel och vatten. Dock gjorde de intet utfall. Svenskarne började få det svårt, kosten tröt, men de uthärdade. I flera veckor lågo de stridande mitt emot varandra utan att företaga något. De väntade på fred. En septemberdag kom kuriren sprängande — stillestånd var ingånget. Nu smattrade trumpeterna, en ljuvlig låt för de uttröttade. Svenskarne avtågade, galejorna hissade segel.

Bister satt Stenbock i sin praktsadel. Arg var han,

den gamle fienderensaren, då han bortred utan storbragd. Men han anklagade sig ej — den sakramentskade Gyldenlöve var mästare i sjön! Och en skans med så högt läge kunde näppeligen med våld tagas.

Först freden, kort därefter sluten, återgav oss den.

Sensommaren 1711 iståndsattes den brått. Man fruktade ett angrepp av Norges ståthållare Valdemar Lövendal, Gyldenlöves son. Denne pressade sina skaror ned genom Kvistrumspasset, nådde Herrestadshed. Svenskarne under generallöjtnant Burensköld skyndade mot honom. En söndagsmorgon tågade de, redo till slag, ut på heden. Den var tom, fienden vips weg! Han hade fått nys om motståndarens överrumplingsplan, retirerade vid ryktet. Vår seger var i sanning lättvunnen, och son var ej fader lik.

Mer än så berördes Oddevold ej av Lövendalsfejden. Den var en ytterbölja av kung Carls ofred. Ännu kvarlåg hjälten i Turkiet. Men han gjorde kungsritten till Stralsund, han stod en dag i Bohuslän, ordnade anfallet på Fredrikssten, hans baneskott small...

Nu klär sig krönikan i sorg.

En decemberdag 1718. In genom Oddevolds norreport tågade dystra karoliner. Förstämda trummor ljödo. Blågul, florbehängd fana vajade. Död låg hjältekonungen på bår. Han, som kunde sova på öppna fältet med huvudet i en soldats knä, slumrade nu tryggt, buren på trogna bussars skuldror. Två hundra man följde honom. Drabanter och livgardister sörjde.

Utanför ett hus vid torget stannade liktåget, till vilket undrande invånare sällat sig. Båren bars in. Så skedde balsameringen. Den döde lades i en kista, överklädd med svart sammet. Under huvudet lämpades vita lärftshyenden, fyllda med bevarande kryddor. Långa vita påsar, späckade med samma slags örtinnehåll, sträcktes utmed sidorna, på armarne. Liket var klätt i en skjorta av grov slissing, svepningen var av holländskt lärft. Och låg han där nu i öppen kista,

den envåldige, fallne, majestätisk än i döden. Högvälvd var pannan, skarpt böjde sig örnnäsan, viljehårt tecknade sig läpparne. Skallig var hjässan av väder och vind, barhuvad gick konungen städse, när han ej red. Men vid tinningarne stod håret rikt, uppkammat, så att det liknade en krona. Ljusbrunt var det, närmast öronen grånat. Ögonen, de mörkblå, blixtrande, med vilka han behärskat människor, voro brustna. »Järnhuvudet» var genomborrat, »kopparhjärtat» hade stannat. Vid tinningarne voro plåsterlappar påsatta, där hade dödskulan gått in och ut. På händerna sutto vita skinnhandskar.

Vid kisthuvudet stod ett altare inom nyfällda unggranar. På altaret låg en stor bibel uppslagen. Där brunno tindrande vaxljus. Golvet var bestrött med granris. Karoliner med hillebarder i händerna höllo hedersvakt.

I rummet, doftande av granskog och balsam, trängdes människorna. Det gula skenet föll på den döde. I livet sågo de honom ej. Deras konung och dock så fjärran! Mångt hörde de om hans bragder, stort och ärat gjorde han Sverige. Men efter segrarnes soldag kom nederlagets natt. Mycket blod strömmade, många offer åsamkades de svenske. Bittert kunde det kännas för alla dem, som mist fränder i striderna. Men all klagan tystnade vid åsynen av den okuvlige uthärdaren, som gjort största offret. Han stod för deras fantasi som en sällsam ödets man. De hade så länge avgudat honom, att de icke kunde hata honom för olyckan på sistone. Beundran och medlidande fyllde dem, där de stirrade på hans lik.

Ej långt därifrån i högkvarteret stod konungens svåger, svenska härens generalissimus, arvprins Fredrik av Hessen och höll en oration inför de förnämsta anförarne. Han försäkrade, att nu skulle det förhatliga enväldet avskaffas, nu skulle nya, friare tider komma. Därpå hyllades hans gemål, prinsessan Ulrika Eleonora, som Sveriges drottning.

Men i Carl XII:s hus var så andaktsstilla. ögon

tårades, munnar snyftade. Folkets kärlek hängde fast vid envåldshärskaren trots allt. Det ringde i Sankta Annas klocktorn. I kyrkan skulle hållas dödsmässa över den stupade hjälten. Dit vandrade folket. Det var i adventet, högtidsstämning fyllde själarne.

Konungen stod lik över jul och nyår. Så lades locket på kistan, som upplyftes på hans bussars axlar. Långt var till Stockholm, många viloskeden voro på vägen. Karolinerna tävlade om att få bära bördan. Alla ville göra sin herre den sista tjänsten. De gräto som barn. De sade varandra, att deras fötter voro ej så trötta som deras hjärtan betryckta. Kall, stum återkom till sin huvudstad han, som för aderton år sedan lämnade den, en segerviss ynglingakonung.

Arvprinsen medföljde. Efter honom blev fältmarskalk Carl Gustaf Rehnskiöld överste krigsherre. Nu gick reträtten från Fredrikshald ned genom Bohuslän. De efterföljande danskarne voro oss övertaliga. Dock ville våra soldater hålla stånd. De voro ej vana att vända ryggen åt fienden, ville klappa upp honom på kung Carols vis. Även officerarne ville bjuda spetsen, bådo Rehnskiöld härom. Men han vägrade. Han hade order från högsta ort att undvika strid. Manskapet skulle skonas. Affären vore för äventyrlig! Med de sina stod Rehnskiöld i Oddevold. Då flög ett rykte: »Fienden står vid Foss! Snart är han här!» Bums vräktes kanoner och magasinsgevär i fjord och å. På kung Carols tid hette det: »Marsch, gå på!» Nu lät det: »Kasta och spring!» Så var andan förändrad. Men fienden kom aldrig fram. Ryktet ljög. Dansken gick hem, det gjorde han rätt i. Men synd var det om fältlyget, som offrades för intet.

Vi taga nu ett steg till 1739. Sedan länge rådde fred. Hos överste Köhler i Uddevalla — nutidsnamnet må begynna — installerades en ung informator. Han hette Jacob Henrik Mörck. För att öka sina inkomster skar han sin fjäderpenna, började dikta. Resultatet vart Sveriges första roman »Adalriks och Göthildas äventyr». I tre år vistades han hos Köhler,

skrivande på detta verk, som innehåller sexton böcker. Det lästes och beundrades. Alldeles ensam är dock Mörck icke därom. En hans vän, Anders Törngren, har medverkat. Men, säger Mörck om sin del i romanen, hans äro »de händer, som därvid haft största arbetet». I den underdåniga dedikationen till Adolf Fredrik, Sveriges utkorade arvfurste, upplyses: »Wi spela här en Dickt, den doch sanningen med sina strålar blandar». Den är en hjältesaga från stolta Ynglingars och Sköldungars töckentid. Kärnfullt, bragdmättat innehåll, kraftigt ristat språk — allt egenskaper, som höra samman med den storslagna natur, där Mörck fick sin ingivelse. Ranrikes skogkrönta fjäll, det karga fjordlandskapet, fyllt av dråpliga vikingars dådminnen, skyller svenska litteraturen detta kämpakvad på prosa, än i dag läsbart, ej minst för bohusläningar, längst bevarande fornfolkets kynne.

En julikväll 1746 stävade en segelbåt in genom Sunningen. Sjöbommen var stängd, men öppnades omsider. Farkosten gled in i Bäveån, landade vid en murad kajtrappa. Ur båten uppsteg en knappt fyrtioårs man något under medellängd, med ett stort huvud under den ljusa stångpiskperuken. Han hade bruna, spelande ögon. Hans exteriör var ej alltför prydlig, liksom menade han: anden före kläderna! Hastigt gick han uppför trappstenarne, stannade plötsligt, såg på huset framför sig, till vars dörr kajtrappan omedelbart ledde, smålog, tänkte för sig själv: »Alldeles som i Venedig!» Så gick han rakt in i husets förstuga.

Detta var Carolus Linnæus, botanices professor vid universitetet i Uppsala. På riksens ständers höglovliga befallning gjorde han en studieresa i Västsverige, förberedde härom ett arbete, som skulle avhandla dessa trakters ekonomi, fauna, flora, antikviteter, folkseder. Nu kom han närmast från Marstrand.

Nästa dag besökte han rådmannen Jöns Kock, som visade sin plantskola av femhundra små fruktträd. Han gjorde ock visit hos prosten Jonas Wahlborg,

inventor av ett svenskt te, till skapnad, färg, lukt, smak så likt det kinesiska, att man knappt kunde märka skillnaden. Linnæus komplimenterade prosten till hans behändiga preparat, sade, att det borde heta »konungste», då det kinesiska kallades »kejsarte». Prosten tackade för komplimangen, framhöll, att han varje dag kunde förskaffa sig många skålpund därav. Dock yppade han ej av vad ört bladen togos, ville tydligen bevara hemligheten. Föga passade det sig för en professor att spörja en lekman om lärdomsting. Icke behövde han det heller. I stället upplyste han prosten om allt i fråga om örten. »Den utslår», sade han, »sina blad i vattnet, är hälsosammare än tetrådet, växer ganska mycket i Sverige, allramest på Carlsöarna. Örten är allmänt bekant, och I, herr prost, ären allt pris värd!» Varpå han lämnade den något häpne, men artigt bugande teprästen.

Nu besåg han stadens tobakssängar, därpå skalbergen, både i Kapellbackarne och vid Samneröd, synade med kännarmin snäckor och musslor, sedan urtid lagrade högt över havet. Med stiftet skrev han flitigt i anteckningsboken. Tog till sist en vandring genom gatorna. Husen voro av timmer, mestadels med tegeltak, hade sköna fönster, voro brädbeslagna, rödstrukna, med blå eller vita knutar. Höga, tjärade stodo de nära intill varandra. Den lille fryntlige professorn skakade på huvudet: »Dessa hus äro den största fara för eldsvåda. Eljest en täck stad!» Anbelangandes eldfaran hur rätt hade han ej! Ty till få städer har röde hanen haft en sådan förkärlek som till Uddevalla. Åtta år innan Linnæus gjorde sin reflexion, hade vådabrand härjat. Men ur svartaskan hade nya hus rest sig, och menade invånarne, att deras stad var vorden skönare än tillförne.

I allo frodades den. Och nu under 1700-talets senare hälft upplevde den sin guldålder. Till blomstringen bidrog i hög grad ett nytt, ymnigt sillfiske.

Hösten 1788 mörknade Sveriges öde. Krig mot Ryssland — och nu bröt Danmark freden! Detta land

var med det förra förbundet. Under prins Carl av Hessen tågade fiendehären sydvart från Svinesund. Prinsen medförde ett tryckt manifest, vari han lät påskina, att denna manöver ej betydde något fredsbrott. Nej, slet ikke! Danmark vore i själva verket neutralt! Denna här utgjorde endast en rysk hjälpkår, som skulle föras genom landet. Intet anfall skulle göras, så framt man icke satte sig till motvärn. Ett högst egendomligt manifest! Den lätt genomskådade avsikten var denna: promenadens mål var Göteborg, som skulle erövras. Därefter kunde man föreskriva fredsvillkoren, och de i Roskildefreden förlorade provinserna lekte alltjämt i hågen. Planen misslyckades, ty konung och land reste sig.

Men överallt, där prinsen drog fram, hette det: Danske kungen har sänt mig för att återställa lugnet. Gören därför intet motstånd, bryten ej freden! Och så hade Danmark redan brutit den! Ja, han var mycket ädel, den där prinsen! Och till den grad artig, att han i Kvistrum, där svenska styrkan var samlad, inbjöd befälhavaren överste Tranefelt på festmiddag. Det gemytligaste var att inbjudningen antogs. Tranefelt var en tapper karl, allt förräderi var honom fjärran. Han trodde sig genom ett personligt sammanträffande med prinsen kunna utforska dennes planer. Dessutom resonerade han som Magnus Stenbock: »Först äter och dricker jag hos de danske, sedan slår jag dem!»

Men knappt hade Tranefelt tackat för maten och satt sig till häst, förrän han såg dannemän i full anmarsch över älvbron. Och andra danne- och hedersmän kringrände i hålvägarne svenska lägret. Danskarne gåvo första salvan. De våra svarade med stor bravour. Både officerare och gemene klädde skott i dödsförakt. Allt hade törhända gått väl, om ej högste befälhavaren, i sista stund anländ, den gamle sjuke general Carl Hjerta, tappat huvudet och låtit slå appell utan att man behövde giva sig. Fienden tog både krigsfångar och kanoner. O Kvistrum, du våra prövv-

ningars dal! Krigsrätt sattes att döma i denna sorgliga affär. Hjerta gick fri. Tranefelt, som visserligen ej låtit uppriva bron, fick bära straffet och nesan. Föga kunde det trösta honom att två kamrater, som uppfört sig tvetydigt eller svagt, följde honom i domen, överstelöjtnanterna Funck och Friesendorff. Varemot en kapten Fock, som mot generalens order lagt försvarsbatteriet ej på »Carl XII:s skansar» nära bron men längre bort på sämre plats, frikändes. Tranefelt blev hans syndabock. Krigsrätten var lika kuriös som själva träffningen.

Den ädle prinsen marscherade till Uddevalla. Här hade man tänkt tala äkta svenska med honom. Skansen hade bestyckats, borgerskapet var redo att bevära vallarne. Men general Hjerta hade begivit sig därifrån, ledare saknades. Invånarne måste avstå från våld, bortförde kanonerna under segels.

När nu prinsen kom till norreport, möttes han av magistraten. Han framtog sitt manifest, befallde, att det skulle uppslås allom till efterrättelse. Borgmästaren Anders Åberg vägrade uppspika det. Han förklarade, att det vore hans plikt att vägra. Han ordade med stort courage, kungatrogen, fosterländsk. Prinsen häpnade, fann att han stod inför en brav man, imponerades, yrkade ej vidare på manifestets offentliggörande. Varken på kyrkdörr eller rådhusdörr kom det upp.

Prinsen svalde missräkningen, tågade in. Vecktals höll han staden besatt. Men Carl av Hessen förfor milt mot invånarne — av aktning för borgmästaren, säges det. Därför hugfästes den frimodige Anders Åbergs minne.

Man skrev juli 1814. Kronprins Carl Johan anlände till Göteborg. Kring sig hade han sin lysande stab. Man skulle gå mot norrmännen, som motsatte sig union med Sverige. Kielfredens bestämmelse skulle med vapen genomdrivas. Göteborg hyllade den inkallade utlänningen. På teatern vid Sillgatan gavs en galaföreställning till hans ära. Därefter började han

själv spela på krigsteatern. Några dagar var högkvarteret förlagt till Uddevalla, som befästes med batterier. Här inträffade Carl XIII själv. Här fattades kraftbeslut mot norske konungen, som ej ville uppgiva sitt land. Scenen flyttades till Strömstad, så allt längre inpå Norge. Skådespelet uppfördes i åtskilliga akter och tablåer, till lands och vatten. Aktörerna voro både ut- och inländska, ingen kom av sig, alla voro väl inövade i sina roller. I nära en månad räckte spektaklet. Efter själva krigsdramat följde en längre epilog. Slutdekoration: två förenade brödrahänder över Kölen. Ridån föll under stormakternas förnäma applåder. Den furstlige teaterdirektören gjorde succès.

Carl XIII låg i Strömstad och badade. Efter Fredriksstads kapitulation kom han dit på linjeskeppet Gustaf den store, mottogs som segrare. Jubelsalut från fästningen, hurrarop, illumination! Så återseglade han till Strömstad, för landvägen till Uddevalla, där han fortsatte att bada. Här besöktes han senare av Carl Johan, som stannade en vecka. En säkert behövlig paus!

I juni 1858 rådde en fruktansvärd hetta. Vid midsommartid skulle på Axvalla hed äga rum en festlig uppvisning av svenska och norska regementen. Konung Oscar I låg sjuk, kronprins Carl — folkets käre »Kron-Calle» — var regent. Till det stora lustlägret skulle också Bohusläns regemente. Den 10 juli samlades det i Uddevalla. På morgonen den 11 stod det uppställt på torget. Av någon anledning fick det vänta på sin överste, Carl Nauckhoff. Solen gassade, officerarne satte sig på trapporna kring torget. Men soldaterna måste stå, med packning på ryggen. Mer än en av dem damp avsvimmad. Äntligen bröt man upp. Och nu begynte »bohusläningarnes dödsmarsch». Solstyng, vansinne, rymning, självdränkning — många voro de hemska följderna av denna illa ledda militärpromenad. Vid framkomsten till Axvalla hade regementet ett otal sjuka. Bister vart

kronprinsen, då han såg dessa uniformerade människotrasor vackla in på lägerplatsen. Och utan nådens stjärna vart Nauckhoff, medan övriga regementschefer dekorerades.

En septemberdag 1860 sorlade en liten farkost in i Uddevalla hamn. I båten låg en väl påklädd, sjuk man. Han skämtade under plågorna med skepparen. Betydligt fetlagd var han, hade skäggkrans och skrovlig basröst. Detta var f. d. löjtnanten, skalden Vilhelm von Braun. I Stockholm hade champagnekorkarne smällt till avskedssalut. Han lämnade »syndens stad», begav sig till landsorten för att sköta sin hälsa. Sist kom han till det ensliga Håskär på östsidan av Kornö strax nordväst om Lysekil. På Håskär — Hajskär — sedan länge landfast, stodo två stugor. I den ena bodde diktaren hos fiskare Schiller. Han arbetade på ännu en av sina omtyckta kalendrar, som skulle heta »Borup». Detta ord betyder sista spelet i kort. För Braun blev det sista spelet på lyran. Tilltagande sjuklighet avbröt diktandet, han måste inforslas till Uddevalla lasarett. Detta låg då vid övre Kungsgatan på vänster hand för den från Drottninggatan kommande. Här avled den »farlige» Braun den 12 september, på dagen 11 år sedan han skämtsamt skickat sitt dödskort till sina vänner. Han begrovs i Uddevalla. Den 18 samlades på stora rådhussalen militärer och civila från när och fjärran. En bror till den döde, kapten Theodor von Braun, hade upprest från Ystad. Varma minnesord föllo. Nu ordnade sig processionen, den största man här sett. I täten bars en stor lagerkrans. Liket var redan bisatt på Norra kyrkogården, dit färden gick. Här talades, deklamerades, sjöngs, musicerades av Bohusläns regementes musikkår, allt för att hedra den bortgångne humoristen, satirikern, frihetssångaren. Kistan blomsterhöljdes, lagerkransen lades på locket. »Sveriges Béranger» var nu i jord. Över honom restes av »vänner till hans sångmö» en vård, ett ohugget granitblock. Vida är

bautastenen synlig. Den minnesgode främlingen försummar ej att se den.

Siste augusti 1915 var en stor dag för Uddevalla. Då invigdes Carl X Gustafs staty på torget, en sentida honnör åt den bragdrike Bältgångarens minne. Äran måste han dock rättvist dela med Erik Dahlberg, också här i brons förevigad.

Storgärning gjorde konungen, då han försvenskade kustlandskapen. Men liten gärning gjorde han, då han i försvenskningens år berövade Oddevold dess handelsfriheter. Han förvandlade denna stapelstad till uppstad, detta för att gynna Göteborg, som skulle bringas till högsta blomstring och anseende. Antagligen var hans död intet sorgebudskap för Oddevolds borgerskap, hur båld hjälte han än var. Hans son försonade faderns partiskhet, återgav Oddevold dess stapelrätt 1674. Häröver harmades både Göteborg och Marstrand. Då inskränkte Carl XI de nyss givna friheterna — Oddevold fick endast utföra trävaror! I längden motverkade dock lömska krafter förgäves Oddevolds utveckling. 1719 blev dess stapelrätt äntligen tillfullo given.

För längesedan har Uddevalla glömt Carl X Gustafs hårdhet. I stället för att ägna den minsta långsinthetens skumma tanke däråt, har det i det svensktvordna Bohusläns namn hugfäst honom med en staty. Vid dess invigning närvar konung Gustaf V, hälsad av länets hövding friherre Gustaf Lagerbring. På majestätets bud avtäcktes professor Theodor Lundbergs präktiga dubbelmonument, skänkt av grosshandlare A. F. Cavalli-Holmgren, granitsockeln dock åstadkommen genom insamling av bohusläningar. Folk stod packat på torg, i gatmynningar, i fönster, många hade klättrat upp på taken för att åse härligheten. Bohusläns regementes orkester klang. Hymner, marscher, fanfarer! Operasångare Åke Wallgren lät sin mäktiga stämma ljuda. Och »Bohusskalden» kände det som en heder att få hålla det historiska verstalet.

Här har han skildrat sin födelsestad i fejd och fred, i fall och flor.

Och nu nalkas jag den en solig sommardag. Långt ut till fjords lyser det vita klocktornet på Agneberget. Högt i alpvärldens fond skönjas Bohusläns regementes kaserner. Hägnad av fjäll och kullar ligger den minnesrika staden. Bäveån, där bävrar väl fordom byggt sina konstrika hyddor, glider brun mot Byfjordens blå vatten, skummar sig över enstaka klippgrund. Längs dess gråa kajer susa åldriga, lummiga lindar. På Hasselbacken, sluttande mot ån, minner Roskildestenen om vår ärorikaste fred. I närheten står Carl XII:s hus med rankomslingrade väggar. Den byggnad, där den nyktraste av monarker stod lik, innehades länge av Brännvinsbolaget. Ovanför ligger kyrkan, Bohusläns vackraste, i antik stil, vit, med pelargavel under glimmande guldkors. På kullen står tornet, från templet skilt, behärskande staden. Husen, gamla och nya, rada sig i brokig växling. Ännu möta idyller trots tidens förstörande hand, ännu upptäckas pittoreska små stugor och täppor. Fötterna vandra på tuktad sten, men ock på kullersten och backsand. En fläkt av gammaltid dröjer kvar mellan knutarne.

Men fabriksskorstenarne bolma svartrök, likaså lokomotiven, som framrulla på vitt utstrålande rälslinjer. Ångarne komma och gå, motorbåtarne stäva in och ut. I fiskarhamnen kaja kostrarne, fyllda av havets håvor, trädgårdarnes frukt. Bjärt rör sig marknadslivet på torg och gator, beväringsfolket strövar kvälldags omkring under ungdomligt sorl.

Vackert är du, Uddevalla! Knappt ser jag mig mätt på dig och dina omgivningar. Allt detta klippgrå och skogsgröna hänför. Längtansvärt tjusar Gustafsberg i sin schweiziska natur. Mäktigt rundar sig Skansberget. Gräs gror på det gamla fästets jämnade vallar. Högst uppe ses utsiktspaviljongen, »Borgmästarns paraply».

I ditt vapen står eken mellan två granar. Ek är styrka, gran är trofasthet, två egenskaper, som betinga

en rätt utveckling. Sankt Mikael och Sankta Anna voro i helgontider dina skyddsandar. Bäst skyddas du av din egen kraft. I känslan av den och i kärlek till marken utbreder du dig. Mången nödperiod har du lyckligt genomkämpat. Gånge du mot en allt ljusare framtid!

VÄSTERVAKT

Bohusläns regementes saga

Vi voro med, vi voro med
— må tappra fäder frejdas! —
då svensken för sitt välde stred
och ovän skulle hejdas.
Vi riktade kanon, musköt,
vi förde pik och värja,
och dristigt fram vår skara bröt,
när grannen ville härja.
Vi blödde tryggt,
vi ödde styggt
bland ovälkomna gäster
till skydd för nejd i väster.

Vi sprängde fram, vi sprängde fram
i dånande skvadroner,
vi tågade i slask och damm
i tunga bataljoner.
Vid Aschebergs kommandorop
— honnör för livstandaret! —
i muntert trav vår ryttarhop
sig vigde åt försvaret.

För skär och fjäll
gevär gav smäll,
gefyr för hem och gärden,
för hustru, barn vid härden.

Vi gingo på, vi gingo på
— hell dem för bygden dogo! —
och måste till reträtt vi slå,
rättnu till storms vi slogo.
Vid Bohus, Korsborg, Svinesund
vi värjde oss så vreda,
och hotaren fick mången stund
av grämelse och sveda.
Hans lek blev kort,
så vek han bort,
och blomster under freden
sköt upp ur blod på heden.

Vi stodo bi, vi stodo bi
vår kung på Skånekusten,
dit dansken drog i raseri
att hämnas landförlusten.
Vid Lund, Landskrona, Hälsingborg
vi intet offer skydde.
Vårt nabofolk fick sår och sorg
och över sundet flydde.
I dust så svår
vår kust blev vår,
sin gräns behöll den, dragen
med rätt Roskildedagen.

Vi höllo ut, vi höllo ut
i vintermarsch och vaka.
Vi drevo fienden till slut
vid Gadebusch tillbaka.
Där hemma striden åter brann.
Till slätt vid Idefjorden
kung Carol förde själv oss an.
Av lust till norska jorden
var man så god
nu brann i blod.
Att över Glommen gånga,
han red på stranden långa.

Vi fördes vitt, vi fördes vitt
i stora Sveriges länder.
Vi ha i Pommerns fästen stritt,
på Finska vikens stränder.
Vi hurrade på Elgsö skans,
och ryssarnes baracker
vid Keltis togo vi med glans,
två dråpliga attacker.
I skön aktion
stod grön dragon
uti Svensksunds-affären
som viking på galären.

Vi klädde skott, vi klädde skott,
till stormning aldrig sena.
Vi bröto upp med Bernadotte,
att Norge med oss ena.

Åt trotsarne vid Kjölbergsbro
vi gåvo traktamente.
Från vunnet land till Backamo
gick hem vårt regemente.
Vi gå till värn
ur grå kasern
vid fagra Uddevalla,
om freden skulle falla.

På vakt vi stå, på vakt vi stå!
Hell lejonet och pampen,
hell fästningstorn med portar två,
vårt vapen, gott i kampen.
Ryck aldrig regementet loss
från bohuslänska fjällar,
ty denna bygd hör hop med oss
som mark till fot sig sällar.
Ja, vakt vid gräns
är makt, som känns
så trygg för Sveriges rike,
att aldrig hän den vike!

Ranrikes runor

Bohuslänska berättelser
från urtid till nutid

Första delen 2 kr.
Andra delen 2 kr.
Tredje delen 5 kr.

Alltså hela verket, innehållande 80 skildringar ur Bohusläns saga och hävd, för 9 kr.

Nordmannakynne

Dikter om forntid och nutid.

2 kr.

Bohuslandia

I

Segraren

Historiskt skådespel. 1 kr.

II

Fostbrödralag

Vikingaspel. 1 kr.

III

Bohusläns huvudstad

En krönika om Uddevalla. 1 kr.

Min livslära

50 öre

FREDRIK NYCANDER

YNGLINGAGATAN 17, STOCKHOLM